

Vattenkvarnar i Saxån-Braån

Allarps kvarndamm

Årup vattenkvarn. Omnämnd i "Palteboken" 1515. Uppförd på 1700-talet. Nedlagd omkring 1960-65. Byggnaderna moderniserade.

Gissleberga kvarn. En av få kvarnar som fortfarande är i bruk.

Saxtorps vattenkvarn (Forsgårdens). Första gången omtalad 1407. Uppförd på 1600-talet. Driften upphörde på 1950-talet.

Ålstorps vattenkvarn.

Allarps vattenkvarn.

Axelvolds fräslesäteri. 2 vattenkvarnar.

Trää vatten- och väderkvarn.

Skvaltör och hjulkvarnar

Skvaltörkvarnen är den enklaste av vattenkvarnarna och utgörs egentligen endast av en större vattendriven handkvarn. Kvarnen kom att spela en viktig roll i böndernas självhushållning då den inte krävde någon större yrkesskicklighet för att uppföra och en bäck med fall eller en ränna med rinnande vatten var den enda drivkälla som behövdes. Detta kompenserade i sin tur skvaltörens relativt låga kapacitet. Med torrläggningarna av landskapet under 1800-talet försvann förutsättningarna för skvaltörnas fortlevnad då dessa i regel var uppförda utmed smärre vattendrag och i stor utsträckning fick sitt mer eller mindre tillfälliga vattentillskott från mossar och kärr. Utdikningen i samband med jordkultivering, nyodlingar och andra vattenregleringar ledde på många håll till en minskad vattentillgång vid de gamla kvarnställena.

Hjulkvarnarna har större kapacitet än skvaltörna, men är å andra sidan mer komplicerade att bygga och kräver större vattenmängder för att malning ska kunna ske. Effektiviteten för vattenkvarnarna varierar dock starkt under året. På vintern är isen den stora fienden, medan det är torkan som lurar runt hörnet på sommaren. Under 1900-talet er-

sattes vattenhjulen på de flesta möllor av vattenturbiner. Dessa är betydligt effektivare, kräver mindre underhåll och tar dessutom mindre plats än de ofta otympliga vattenhjulen.

Gissleberga kvarn

Då Gissleberga kvarn ligger i en spannmålsproducerande bygd har behovet av kvarnar alltid varit stort. Så sent som i början av 1900-talet återfanns här flertalet såväl vatten- som väderkvarnar. Storhetstiden för denna typ av kvarnar var vid denna tidpunkt dock över. Så ersatte till exempel Gissleberga valskvarn, byggd 1897-1904, den vatten- och väderkvarn som tidigare legat på platsen. Från att ha varit ett hantverk förvandlades nu på mycket kort tid mjölmalningen till att bli en industriell produktion. Utvecklingen gick sedan mycket snabbt mot allt färre och större anläggningar och Gissleberga kvarn är idag en av fåtalet producerande kvarnar i Landskronatrakten. Tillsammans med dammen, fallet och den närliggande stenvalvsbron över Saxån utgör kvarnen en fin kulturhistorisk miljö väl värd ett besök.

Allarps mölla

Allarps mölla är en kvarn med gamla anor. Redan på 1670-talet omnämns den som kvarntorp med skvaltkvarn. Nuvarande byggnad, ett kvarnhus i tegel, är dock av senare datum närmare bestämt från slutet av 1800-talet. Kvarnen är vid denna tid inte längre en skvalta utan en hjulkvarn med underfallshjul. Till detta har även fogats en väderkvarn, vilket minskade antalet dagar kvarnen stod stilla. När väderkvarnen brann ner på 1880-talet återuppbyggdes den med delar från en begagnad kvar inköpt i Småland. Detta var inte något ovanligt förfarande. Timmer, snickerier och i synnerhet så kostbara detaljer som kugghjul och drev tog tillvara och återanvändes vid nybyggnationer och reparationer. När man studerar historien finner man även flera exempel på hur hela möllor flyttats mellan olika orter.

Idag återfinns endast stenfoten med två kvarnloft, med luckor för "säckahiss" m.m. kvar. "Bölet", det vill säga träöverbyggnaden rev på 1930-talet på grund av att vingarna ramlat av. Inte heller vattenhjulet finns kvar då det 1903 ersattes av en stålturbin. 1986 övertog Harjagers Härads Fornminnes- och hembygdsförening Allarps kvarn med tillhörande kvarndamm. Kvarnen som inte varit i drift sedan 1950-talet, var i mycket dåligt skick. Genom frivilliga insatser har dock möllan kunnat räddas till eftervärlden.